

Repartimiento del Catastro, pàg. 6, *Repartimiento del Catastro del lugar de Tartareu*, 1738, IV dossier, pàg. 7).

Vera, Font de: (310945, 4643250). Font molt propera al barranc del Torrent, situada sota les falques del poble. La font, que s'abasteix de l'aigua d'un pou, consta de tres piques i un gran safareig.

Apèndix lexicogràfic

Bauló: 'desaiguador natural', "Doll d'aigua que brolla de la terra en temps de pluges fortes (Albesa, Os de Balaguer)" (DCVB s.v.).

Cinglo: cingle, penya-segat de roca.

Garronxa: Possiblement variant de garrotxa 'terreny improductiu' cfr. DCVB s.v. garrotxa.

Llinasca: gran llosa plana. Derivat de llena 'llosa' (cfr. DECat., s.v. Llana).

Cadolla: Clot format en la penya per l'aigua, i en el qual s'arreplega l'aigua quan plou (Pla d'Urgell, Horta, Ulldemolins, Calasseit, Maestr., Val., AL.); cast. *cucharro*. (DCVB s. v.).

Bibliografia

ALÒS, Carme *et al.* (1994): "Castell de Tartareu", *Catalunya Romànica*, Antoni Pladevall dir., Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

ALTISENT, Agustí (1993): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, Abadia de Poblet i Departament de Cultura, Barcelona.

BALANÀ, Pere (1990): "Balaguer en temps dels musulmans (713-1106). Notes Breus". *La Noguera Estudis* núm. 4, Balaguer, CYAN GRAF-BALAGUER.

COROMINES, Joan (1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, (vols VI i VII).

DD:AA (1993): *Carta arqueològica de La Noguera*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, treball inèdit.

Dossiers del "Repartimiento del Catastro del lugar de Tartareu" dels anys 1736, 1738, 1739, 1741 i 1746. Arxiu Històric de Lleida, Cadastre.

MADOZ, Pascual (1881-87): *Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Barcelona, Imp. Pablo Riera y Sans, (tomo I).

MORA, Xavier (2008): "Joan Dos o Joandòs, però no Joan d'Os", *Coneguem Tartareu. Els nostres primers pobladors* (Patronat de Sant Miquel de Tartareu), núm. 6, pàg. 8-11.

Sentència arbitral sobre la jurisdicció del castell i lloc de Tartareu, Balaguer, 1308, còpies conservades a l'arxiu patrimonial de Casa Siscar, Casa Salep i Arxiu Històric Municipal d'Agramunt.

TERRADO, Xavier (2002): *Els noms de lloc de la vall de Boí*, Pagès, pàg. 107.

Diccionari electrònic: Català-valencià-balear, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, abril i maig de 2008.

La toponímia i l'estudi històric del paisatge: el cas de la Serra del Cadí (Alt Urgell)¹

CARLES GASCÓN CHOPO
Institut d'Estudis de l'Alt Urgell

Els topònims són el record d'una realitat pretèrita que ha restat fossilitzada en el nom d'un element del paisatge. Aquesta realitat fa de la toponímia una disciplina d'interès no tan sols pels lingüistes, sinó també per als historiadors. En aquest sentit, el topònim aporta informació sobre alguna característica concreta de l'element geogràfic a què fa referència, cosa que fa de la seva anàlisi un exercici molt interessant de cara a determinar les característiques del paisatge d'una àrea determinada en el passat.

En un moment en què la caracterització del paisatge pren rellevància en els estudis històrics, arran de la seva percepció com un element de valor patrimonial², l'anàlisi de la toponímia adopta una nova dimensió per a l'estudi de la seva evolució històrica. Cal recordar que aquesta evolució, no sempre recollida per la documentació històrica, està basada en processos de molt llarga durada, en els quals la geologia, l'orografia, la climatologia i altres factors naturals es combinen amb l'acció antròpica per dotar al nostre país de la varietat paisatgística que el caracteritza. D'aquesta manera, la toponímia esdevé un veritable fòssil director per a l'estudi d'aquests processos evolutius a llarg termini, de la mateixa manera que permet ex-

treure una sèrie d'informacions sobre èpoques passades en què hi ha una manca total de testimonis escrits.

La serra de Cadí, situada a cavall de les comarques de l'Alt Urgell, la Cerdanya i el Berguedà, presenta unes condicions òptimes per a l'aplicació de l'estudi de la toponímia al coneixement del passat. El Cadí és una serralada prepirenca que concentra uns valors paisatgístics i una especial càrrega simbòlica per als habitants que poblen els seus vessants. Amb tot, la producció historiogràfica al voltant d'aquesta serralada ha estat sempre força limitada: no existeix cap gran monestir ni cap llinatge aristocràtic que hagi atret l'atenció dels historiadors. A banda, la documentació històrica vinculada al territori és força dispersa, o bé s'ha perdut, i en tot cas, la que coneixem rarament incideix en els aspectes vinculats a l'evolució del paisatge.

L'any 2003, en el decurs d'una campanya de prospecció arqueològica, fou localitzat un formidable dipòsit de ceràmica que comprenia des del Calcolític fins al segle IV dC, amb una especial concentració de material d'època romana, en un indret anomenat el Goleró, situat a l'extrem occidental de la serralada, al

¹ La present comunicació s'inscriu dins del projecte de recerca titulat *L'activitat minerometal·lúrgica antiga, medieval i moderna al vessant nord de la serra del Cadí (municipis de Cava i Alàs i Cerc)*, subvencionat l'any 2008 amb un ajut ACOM del Departament d'Universitats, Innovació i Empresa de la Generalitat.

² La percepció del paisatge com a element de valor patrimonial està recollit en la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, aprovada recentment.

municipi de la Vansa i Fórnols, i per damunt dels 2.000 metres d'altitud. La perplexitat creada per aquest descobriment és indicativa de la valoració que havia merescut la serra del Cadí fins aleshores: un indret situat a la perifèria de la història, percebut com un obstacle a evitar o a superar pels successius pobladors de les valls adjacents i, en el millor dels casos, el reducte d'un indigenisme poc permeable a les influències externes. La troballa va motivar el disseny d'un projecte de recerca multidisciplinari, una part del qual va consistir en un estudi toponímic que serviria de base a la present comunicació³, el qual va revelar una sèrie de concordances sorprenents amb els resultats dels treballs arqueològics.

L'estudi toponímic es va centrar en els quatre municipis de la comarca de l'Alt Urgell que voregen la serra del Cadí: Alàs i Cerc, Cava, Josa i Tuixent i la Vansa i Fórnols⁴. El buidatge es va realitzar a partir de tres fonts principals: la cartografia, les fonts orals i les fonts històriques, i va generar un recull de prop de 4.000 topònims que foren analitzats a partir de diverses obres de referència, com ara l'*Onomàsticon Cataloniae* o el *Diccionari català-valencià-balear*. En un moment més avançat, els seus resultats es van poder contrastar amb les primeres evidències arqueològiques⁵. La informació extreta de la toponímia del Cadí es va sistematitzar en diversos camps relacionats amb la presència i l'activitat humana en relació amb l'entorn geogràfic estudiat, d'acord amb el plantejament

general del projecte de recerca motivat per les troballes arqueològiques de 2003. En aquest sentit, els camps singularitzats foren el poblament, l'activitat agropecuària, l'activitat extractiva i les vies de comunicació.

El poblament

Les dades extretes de la toponímia dels nuclis de població ens permeten indagar, a través de l'etimologia, els possibles orígens històrics del poblament, i també determinar algunes pautes en la seva evolució. Pel que fa a l'etimologia dels centres de població actuals, habitats o recentment despoblats, constatem l'existència de set topònims d'origen preromà: **Adraén**, **Alàs**, **Artedó**, **Cerneres**, **Collarnat**, **Josa i el Querforadat**⁶; deu d'origen romànic: **Cava**, **Cerc**, **Cornellana**, **Fórnols**, **el Ges**, **Montargull**, **Ossera**, **Padrinàs**, **Sorribes i Torres**, dels quals almenys els topònims **Cornellana**, derivat del patronímic llatí *Cornelius*⁷, i **Cerc**, derivat del llatí vulgar *cerq(u)us*, alzina⁸, semblarien fixats en època romana o tardoantiga. Un tercer grup de topònims, en aquest cas menys nombrós però força significatiu, és el grup d'etimologia germànica, format per **Ansovell**, **Lletó i Tuixent**⁹. Finalment, hi ha un parell de topònims compostos: **la Bastida d'Hortons**, amb el primer element d'origen romànic, que designa la fortalesa medieval construïda poc

abans de 1228¹⁰, i el segon d'origen preromà, que és de fet el nom de la vall on s'enclava la població¹¹, i **Vilanova de Banat**, que enllaça el topònim **Vilanova**, documentat ja l'any 840¹² amb **Banat**, derivat del patronímic llatí *Bene-natus*, la fixació del qual també podria situar-se en època romana o tardoantiga¹³. Finalment, i dins de l'apartat d'antics topònims actualment en desús, localitzem un volum destacable de noms d'etimologia romànica, vinculat a antics patronímics d'origen llatí amb una forta concentració a la **vall de Cerc**, un dels principals accessos a la Vansa des de la plana de la Seu d'Urgell: **villa Ossiane** o **Ursiano**, documentat ja l'any 869¹⁴, **Baltingano**, documentat des de 966¹⁵, i **Pressimngano**, a partir de 981¹⁶.

Aquesta primera aproximació als topònims dels nuclis de població ens permet copsar la forta presència del substrat preromà que no oculta, però, un clar predomini dels topònims d'arrel romànica, contràriament a la percepció, força estesa, d'un panorama dominat per un indigenisme d'arrel bascoide¹⁷. Entre tots els topònims d'arrel romànica, hi ha un petit grup relacionat amb patronímics d'origen llatí, l'origen dels quals podria situar-se en època romana o tardoantiga. Trobem concentrats aquests topònims particularment als contraforts septentrionals de la serra del Cadí, sobretot en àrees pròximes a la Seu d'Urgell, tot i que també hi ha el cas significatiu de **Cornellana**, situat a la solana. Quant als topònims d'arrel germànica, tot i que quantitativament molt inferiors, tenen un gran inte-

rès, ja que designen tres poblacions de relativa importància dins de l'àmbit d'estudi, derivades totes elles de patronímics d'aquesta procedència. L'existència de topònims d'origen llatí i germànic aplicats a nuclis de població significatius d'aquest àmbit, junt amb altres consideracions que anirem desenvolupant al llarg de la present comunicació, ens ha de fer reflexionar al voltant de la realitat del control exercit per l'Estat romà i, més endavant, hispanovisigòtic, sobre les comunitats muntanyenques assentades a tots dos vessants del Cadí.

Així mateix, la toponímia ens permet també analitzar diversos aspectes de l'evolució del poblament. Són diversos els topònims que fan referència a la colonització de nous espais, entre els quals cal destacar els de **Rot** i **Rodell**. Cal **Rot** és actualment una casa en ruïnes situada a mig camí entre Tuixent i Josa documentada des de l'any 1094¹⁸ i **Rodell** és un paratge situat al sud-est de Cornellana. Tots dos topònims, segons Coromines, deriven del llatí *ruptus*, participi de *rumpere*, rompre, en el sentit d'artigar un tros de bosc per al seu conreu¹⁹. Majors complicacions presenta el topònim **Maderm**, nom d'una de les masies d'Ossera situades a llevant d'aquesta població. En aquest cas, nosaltres proposem una interpretació que derivaria aquest topònim de *mansum de eremo*, és a dir, de mas aixecat de bell nou en un indret erm fins aleshores, segons una expressió força habitual en la documentació medieval²⁰. En relació a aquest to-

³ C. GASCÓN, "Resultat de l'estudi de les fonts documentals", *Sol·licitud d'Ajut per al desenvolupament de projectes d'abast comarcal-ACOM 2004. Memòria final de l'activitat de recerca realitzada*, Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca, Barcelona 2007, pàg. 35-74.

⁴ En el moment actual, hi ha en marxa un projecte per a la publicació d'una part d'aquest estudi, concretament el que fa referència al municipi de Cava, per part de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans.

⁵ Les successives campanyes arqueològiques, gestionades per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i el Consell Comarcal de l'Alt Urgell, amb la col·laboració de l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca es van desenvolupar entre els anys 2004 i 2008 amb una especial incidència a l'àrea del Goleró i els àmbits més propers. En el moment actual, hi ha programada una nova campanya de prospecció que inclourà els municipis del vessant nord de la serralada.

⁶ Segons l'estudiós Enric Xargay, el topònim del Querforadat es localitzava originàriament a Gisclareny, a la comarca del Berguedà. És a partir del segle XVI quan comença a aplicar-se aquest nom, per una sèrie de circumstàncies perfectament estudiades per l'esmentat autor, a aquesta població del Baridà que fins aleshores rebia el nom del Quer, segons s'explica a E. XARGAY (en premsa) "El Quer, al Baridà, i Querforadat, a Gisclareny", *Ceretania*, vol. VI.

⁷ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. III, entrada *Cornellana*.

⁸ *Ibidem*, vol. III, entrada *Cerc*.

⁹ Al llarg del present treball farem servir la forma gràfica Tuixent per designar aquesta població de la vall de la Vansa, que és la forma amb què està inscrita aquesta població al Registre d'entitats locals de Catalunya, segons la Resolució de 9 de març de 2004 de la Direcció General de l'Administració Local.

¹⁰ C. BAUDON DE MONY, *Rélatons politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencements du XIVe siècle*, vol. I, pàg. 154.

¹¹ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. IV, entrada Hortons.

¹² C. BARAUT, "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 8 (1986-1987), doc. ap. 3.

¹³ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. II, entrada *Banat*.

¹⁴ C. BARAUT, "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 2 (1979), doc. 24.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 151.

¹⁶ C. BARAUT, "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 3 (1980), doc. 189.

¹⁷ Vegeu S. ALIAGA, R. ANDREU, O. MERCADAL, O. OLESTI, "Territori i vies de comunicació a la Cerdanya en època romana", *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà 1997, pàg. 262.

¹⁸ C. BARAUT, "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 8 (1986-1987), doc. 1.114.

¹⁹ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. VI, entrada *Rot*.

²⁰ Pel que fa al territori de la Vansa, trobem aquesta expressió ja en un dels primers documents que s'hi refereixen segons la fórmula "*terras et vineas quos ille traxit de eremo et plantavit et edificabit et pressi illut*". Vegeu C. BARAUT, "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 8 (1986-1987), doc. ap. 3.

pònim, ens podríem preguntar si l'etimologia de la immediata població d'Ossera, documentada com a Orsera des de l'any 1108 , no podria fer referència a una població d'òssos que, fins a un moment relativament tardà, s'hauria mantingut al marge de l'assentament humà. La vinculació de determinats topònims al procés de colonització del territori dut a terme durant l'alta edat mitjana concorda amb els registres arqueològics, que evidencien un increment de la freqüència dels incendis a la zona entre els anys 750 i 900 dC que es vinculen a aquestes activitats, segons els estudis més recents.

Un cas diferent és el de Vilanova de Banat, esmentada com a Vilanova ja l'any l'any 840 , cosa que faria d'aquesta nova vila situada en un suau vessant al nord de la serra del Cadí, una fundació tardoantiga o altmedieval, i no un establiment del segle XIII, tal com han suggerit alguns estudiosos arran de l'evidència de la fundació d'una vila nova a l'anomenat Calbell de Banat per part de Galceran de Pinós l'any 1255. Similar seria el cas de la Bastida d'Hortons, tot i que més tardà. Aquest topònim, que ens remet als nous nuclis de població que proliferaren especialment a l'àrea occitana durant el segle XIII , apareix a partir del moment de la seva fundació cap a 1228.

L'activitat agropecuària

La importància de la producció d'aliments en l'estructura productiva de les societats pre-

industrials es veu reflectida en l'abundància de topònims que fan referència a algun aspecte concret del paisatge vinculat al sector primari. De tots ells, cal destacar el predomini dels topònims que fan referència a l'activitat ramadera, coherent amb la major porció del territori dedicat a activitats ramaderes i, possiblement, amb una major importància d'aquestes activitats en l'estructura econòmica local. No obstant això, l'existència de topònims vinculats a diverses activitats agrícoles ens aporta en alguns casos dades força interessants. En aquest sentit caldria esmentar l'existència d'alguns topònims vinculats amb vinyes. Possiblement, el cas més rellevant sigui el de Vinyoles, nom d'un mas del municipi de Cava que dona lloc a un extens paratge, un antic nucli de població actualment en ruïnes i una església, però també trobem altres noms de prats, de paratges i d'accidents geogràfics que incorporen aquest topònim, o bé altres de relacionats, com en el cas del Roc del Majol, derivat del llatí malleolum, que designa una vinya novella. Aquests topònims són el testimoni d'un tipus de conreu del qual no en queda ni tan sols la memòria dins del terme de Cava, tot i que sí en altres àmbits del Baridà. Un conreu que degué assolir una certa importància en alguns moments determinats, però que s'anà abandonant progressivament a causa de la competència d'altres vins de major qualitat i de l'impacte definitiu de la fil·loxera a finals del segle XIX.

Amb tot, i deixant de banda altres topònims com **Millar**, **Fenall** o **Canemassos**, indicatius de diversos conreus que trobem vinculats amb

la major part de les poblacions estudiades, és l'activitat ramadera la més representativa del sector primari en la toponímia del Cadí. En primer lloc, destaquen aquells topònims indicadors d'àrees de pastura, com ara **L'Arp**, topònim documentat des de 1023²⁹, i ubicat actualment a les pistes d'esquí de Tuixent-la Vansa, segons la forma redundant de Prat de l'Arp, ja que prové del llatí *arvum*, amb el significat de camp extens cobert d'herba³⁰. Un altre cas similar és el de la població de **Padrinàs**, població situada també a l'obaga de la vall de la Vansa, documentada des de 1263 segons la forma “*Pradinas*”³¹, que es deriva del llatí *pratium* en la seva acceptió pradina, és a dir, el diminutiu de *prada*³².

La llet i els derivats lactis són, junt amb la carn, la llana i el cuiro, els productes més valorats de l'economia ramadera. Tradicionalment, els pastors munyien i formatjaven en uns indrets específics anomenats orris, recintes de fusta o de pedra seca destinats per aquests usos³³. Els orris sovintegen en tota la serra del Cadí i, en conseqüència, són força habituals en la toponímia. Així trobem l'**Orri de Cornellana** i els **Orris** al vessant sud de la serra i a la rodalia de Cornellana, i l'**Orri del Querforadat**, l'**Orri Vell**, l'**Orri d'en Grau** i l'**Orri Jove** dins del municipi de Cava, al vessant nord del Cadí. Tots aquests topònims, junt amb altres que vinculen determinats elements topogràfics amb aquestes construccions, com ara els **Prats de l'Orri**, la **Tartera de l'Orri**, la **Fonteta de l'Orri vell**, el **Camp de l'Orri** i el **Collet de l'Orri**, acostumen a localitzar-se a una certa distància dels nuclis habitats de tots dos vessants del Cadí, normalment a gran altitud. D'altra banda, trobem alguns topònims que, sense fer referència explícita als orris, ens descriuen un tipus d'element que s'hi podria vincular, com passaria amb els

Corrals de Pedra, localitzat també a considerable altura, prop de Sant Jaume de Cadí, al vessant nord de la serra, i els **Corralets**, entre l'ermita de Sant Salvador d'Adraén i el Goleró. Sense fer referència a una estructura concreta, el **Prat de la Mantega**, documentat des de 1635 com a *vedellera y prat de la Mantega*³⁴ i situat a la proximitat de Lletó, al vessant nord de la serra del Cadí, testimoniejaria, en aquest cas, la producció de mantega a partir de la ramaderia del vacum.

Una altra estructura vinculada a l'ofici de pastor és els cortical, una construcció pensada per guardar el bestiar en zones de pastura durant l'estiu³⁵, cosa que implica novament una ubicació per sobre de les zones de poblament sedentari. En relació a aquesta estructura, i dins de l'àmbit estudiat trobem els **Cortals** i el **Cortalet**, pròxims a la població d'Adraén, així com el **Cortal del Roig**, proper al Querforadat. Finalment, un altre topònim que no fa referència explícita als cortical, però que s'hi podria vincular és el de la Barraca del Bover, situat a les immediacions de Cernerres, antic nucli de la capçalera de la vall de la Vansa, aigües amunt de Josa.

Aquest darrer topònim, conjuntament amb el ja comentat del Prat de la Mantega, ens remet a la ramaderia del vacum, d'una certa importància a nivell local per l'ús dels bous com a animals de tir i també per l'aprofitament de la llet, la carn i el cuiro, tot i que, fins ben entrat el segle XX, sempre a un nivell inferior a l'oví. En aquest sentit, i a banda dels dos topònims ja exposats, trobem altres que fan referència a aquest tipus de bestiar: l'**Esmorriador dels Bous**, documentat prop dels actuals orris del Goleró, al capdamunt de la serra del Cadí, l'any 1676³⁶, i el **Collet dels Bous** i la **Placeta dels Bovers**, tots dos situats a uns 1.500 metres d'altitud, al sud del nucli de Cava.

²¹ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 11 (1992-1993), doc. ap. 7.

²² S. RIERA, “Història dels paisatges d'alta muntanya a la Vall de La Vansa-Serra del cadí (Alt Urgell): canvis ambientals i usos miners. Anàlisi paleobotànica de sediments arqueològics (Goleró) i de torba (Pradell)”, *Sol·licitud d'Ajut per al desenvolupament de projectes d'abast comarcal-ACOM 2007. Memòria final de l'activitat de recerca realitzada*, Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca, Barcelona 2009, pàg. 7.

²³ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 11 (1992-1993), doc. ap. 3.

²⁴ GRAN GEOGRAFIA COMARCAL DE CATALUNYA, vol. 16, Barcelona 1984, primera edició, pàg. 76.

²⁵ B. CURSENTE, “Les fondations de bastides dans la France du sud-ouest: anciens regards et perspectives nouvelles”, *Territori i societat a l'edat mitjana*, vol. II, Lleida 1998, pàg. 19-32.

²⁶ C. BAUDON DE MONY, *Rélatios politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencements du XIVe siècle*, vol. I, pàg. 154.

²⁷ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. V, entrada *Majol*.

²⁸ C. ARBUÉS, J. OLIVER, “Vinyes que ja no hi són. Per una arqueologia agrària del domini feudal del treball pagès: les vinyes de Sorre i Montardit (Pallars Sobirà) i Músser (la Cerdanya)”, *Actes del Congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps*, Ripoll-Vic 1999, pàg. 329-330.

²⁹ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 4 (1981), doc. 383.

³⁰ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. II, entrada *Arp*.

³¹ C. GASCÓN (en premsa), “Els senyors de Josa i la documentació de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell anterior a 1300”, *Urgellia*, vol. 17, doc. 13.

³² J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. VI, entrada *Padrinàs*.

³³ A. F. ALCOVER; M. DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, entrada *Orri*.

³⁴ ACU, Capbreu d'Ortedó i Lletó de 1635, sign. 438, fol. 27v.

³⁵ A. F. ALCOVER; M. DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, entrada *Cortal*.

³⁶ ACU, Capbreu de Fórnois i Cornellana de 1676, sign. 403, fol. 2r.

De tota manera, l'aspecte més cèlebre de l'activitat ramadera al voltant de la serra del Cadí, i del Pirineu català en general, és la transhumància, és a dir, el desplaçament anual dels ramats de la muntanya a la terra plana i viceversa per aprofitar les pastures segons l'època de l'any. La transhumància, activitat documentada a la serra des de l'any 1175³⁷, movia cada any milers de caps de bestiar, preferentment d'oví, però també d'altres espècies com el cavallí, entre la serra del Cadí i les terres de la plana, especialment de l'Urgell. L'activitat transhumant exigia l'existència d'una infraestructura potent per absorbir l'enorme volum dels milers de caps de bestiar que es desplaçaven per uns camins determinats de forma estacional, els quals havien de presentar unes condicions específiques. Aquests camins rebien el nom de cabaneres, tot i que admetien un gran nombre de variants locals. En aquest sentit, coneixem diversos esments a les **Cabanelles** i el **Camí de les Escabanelles**, tots dos ubicats al sud de Vilanova de Banat i alineats en direcció a Cadí, i l'antic topònim de **Cavaneles**, ubicat al terme de Cava i documentat l'any 1358³⁸, els quals podem considerar com una variació del mot cabanera, que designa els camins seguits pels ramats transhumants³⁹. Al llarg del traçat d'aquests camins ramaders hi havia uns punts determinats on s'eixamplaven per permetre el repòs del bestiar a resguard del sol i de la calor. Dins del nostre àmbit, aquests espais eren anomenats *amorriadors* o *mosqueres*⁴⁰. La documentació recull l'existència d'una **Mosquera** al terme de Cava l'any 1358⁴¹, i l'any 1676 l'**Esmorriador dels bous**, pròxim a l'indret del Goleró⁴². D'altra banda, encara a l'actualitat trobem en ús el topònim **els Amorriadors**, als límits entre els antics termes de Fórns i Cornellana, al vessant sud del Cadí. Així mateix, al

llarg dels camins ramaders localitzem una sèrie de topònims que fan referència a diversos elements necessaris per a la subsistència del bestiar durant els desplaçaments. Evidentment, dins d'aquest apartat hi entra un gran nombre de fonts, entre les quals cal destacar-ne una, la **font de la Gallorsa**, també situada dins de l'àmbit del Goleró; segons l'Alcover-Moll, *ga-llorsa* fa referència als ramats forasters arribats de la terra baixa a pasturar durant el període estival a la muntanya, cosa que fa d'aquest topònim l'únic esment explícit de la transhumància fora dels camins ramaders. Menys habituals en la toponímia del Cadí, tot i que també d'una incidència notable en la viabilitat de l'economia ramadera d'alta muntanya, són les saleres, uns indrets on els pastors posaven sal per al bestiar, per evitar que el seu dèficit, propi dels rius de muntanya, fes emmalaltir els animals. En aquest sentit, localitzem els topònims del **Serrat de las Saleras** i, dins d'aquest serrat, de la **Salera Josana**, tots dos al capbreu de Cava de 1776⁴⁴. Tot i que aquests topònims no s'han conservat fins a l'actualitat, la tradició oral sí que recull els topònims de les **Saleres del Millar**, les **Saleres del Grau** i les **Saleres de la Pineta** en aquesta mateixa zona. Com ja veurem, la sal en aquests termes arribava a través de l'anomenat camí de la sal de Cardona.

Finalment, la tradició oral també recull un curiós topònim, el **Roc dels Comptadors**, que es troba als contraforts septentrionals del Cadí, al sud del Querforadat, i a més de 1.600 metres d'altitud. El Roc dels Comptadors ens remetria a les càrregues fiscals que gravaven l'activitat ramadera i a la necessitat subjacent de conèixer el nombre dels caps de bestiar per tal de saber la proporció que calia abonar a l'organisme recaptador. Aquests recomptes es duïen a terme en uns indrets determinats que, en casos

com el que estem comentant, transcendien a la toponímia. Tot i que no hem trobat cap altre topònim que faci referència a aquest fet dins de l'àmbit del Cadí, sí que n'hi ha en altres indrets del Pirineu català⁴⁵.

En resum, els topònims vinculats al sector agropecuari presenten un clar predomini de l'activitat ramadera, proporcional a la seva major implantació dins de l'àmbit estudiat i, probablement, al seu major impacte econòmic. Pel que fa a aquest sector del primari, destaquen els topònims al·lusius als orris, estructures específiques del món ramader. Així mateix, hi ha un cert nombre de topònims que fan referència a la modalitat transhumant dins d'aquest sector, concretament els referits a camins ramaders, els quals ens permeten identificar el pas d'una carrerada, no sempre evident sense altres referències. Finalment, hi ha un cert nombre de topònims vinculats a la ramaderia bovina, que evidencien una certa importància d'aquest bestiar en l'economia local, previ a la industrialització de la producció lletera durant el segle XX, no sempre reflectida a nivell bibliogràfic.

L'activitat extractiva

Els treballs arqueològics recents de la serra del Cadí han posat en evidència la importància de l'activitat minerometal·lúrgica en tota la zona, de tal manera que, en parlar d'activitats extractives, sempre haurem de reconèixer la preeminència del sector miner. Ara bé, la toponímia també testimonieja altres activitats d'aquesta naturalesa que no es poden assimilar a la mineria i que passarem a comentar a continuació.

Pel que fa a l'activitat minera, cal començar per diversos topònims que fan referència

a la coloració específica d'un indret que, en ocasions, pot indicar l'existència de minerals específics, cosa que cal prendre en consideració a l'hora de determinar possibles jaciments antics. En aquest sentit, trobem els topònims de **la Beler** o **la Beyler**, que el capbreu de 1358 situa en terme de Cava⁴⁶ i que no s'ha conservat a l'actualitat, el qual podria referir-se a una coloració fosca del terreny⁴⁷, altres esments en aquest sentit són més evidents: **Rocabruna**, al·lusiú també a una coloració fosca del terreny, que podria indicar la presència de ferro o de carbons, localitzat al sud del Querforadat i en contacte amb el **Torrent Fosc**; **Terrablanc**, situat alguns centenars de metres a ponent de l'anterior; o bé el **Collet Roig**, situat al peu dels cingles del Cadí, al municipi de Cava, i amb una evident coloració rogenca, igual que **els Terra-roigs** i el **torrent dels Terra-roigs**, també al peu dels cingles del Cadí.

En altres casos, trobem esments més explícits de la presència de mineral, com el **serrat de Ferriol**, situat a l'entorn immediat del santuari de Santa Maria de Boscallt, a llevant del temple, un topònim que apareix documentat des de l'any 873 com a "*terra Firrioli*"⁴⁸ i que es troba en un indret on, segons la memòria oral, hom havia buscat metalls preciosos durant el primer terç del segle XX⁴⁹. Igualment indicatiu de la presència i la possible extracció de mineral és el **Guix**, situat als cingles del Cadí, i en un sentit similar el **Ges**, una població situada a la part alta de la vall de Cerc documentada amb la forma de *Gessum* des de l'any 1064⁵⁰, que deriva del llatí *gypsum*, indicador de l'existència de guix. Menys evident és la relació amb l'activitat minera de dos topònims localitzats al vessant nord del Cadí, **Castell d'Edral** i **Adraén**. Nom d'un paratge el primer —sense cap vinculació aparent amb fortificacions de cap

³⁷ R. SAROBE (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Barcelona 1998, doc. 272.

³⁸ ACA, Batllia General de Catalunya, Capbreu de Bar, capbreu dels llocs de Cava i Barguja de 1358, fol. CXLIV.

³⁹ J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes-Caixa d'Estalvis i Pensions, Barcelona 1980-1991, vol. II, entrada *Cabana*.

⁴⁰ A. F. ALCOVER; M. DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, entrades *Amurriador* i *Mosquera*.

⁴¹ ACA, Batllia General de Catalunya, Capbreu de Bar, capbreu dels llocs de Cava i Barguja de 1358, fol. CXLIV.

⁴² ACU, Capbreu de Fórns i Cornellana de 1676, sign. 403, fol. 2r.

⁴³ A. F. ALCOVER; M. DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, entrada *Gallorsa*.

⁴⁴ Fons particular de cal Nequí de Cava, Capbreu de Cava de 1776, fol. 29v.

⁴⁵ J. OLIVER, C. ARBUÉS, *Llavorsí. Dels orígens al capbreu de 1669*, Lleida 2000, pàg. 23.

⁴⁶ ACA, Batllia General de Catalunya, Capbreu de Bar, capbreu dels llocs de Cava i Barguja de 1358, fol. CXLIV.

⁴⁷ Segons en Joan Coromines, l'arrel BEL prové d'un nom preromà de família ibero-basca, que forma un grup de variants interpretables com a "negre". Vegeu *Onomàsticon*, vol. II, entrada *Bel*.

⁴⁸ C. BARAUT, "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 2 (1979), doc. 27.

⁴⁹ Conversa amb la família Gispert de Cava mantinguda el 30 de desembre de 2005.

⁵⁰ CATALUNYA ROMÀNICA, vol. VI, pàg. 36.

mena—, i d'una població del municipi de la Vansa i Fórnols el segon, tots dos topònims, segons en Joan Coromines, comparteixen la mateixa arrel bascoide *-adar* que admetria la interpretació de vena d'una mina, entre altres possibles significats⁵¹. Val a dir que Edral, localitzat cap al sud-oest de la serra de Ferriol i no gaire allunyada d'aquesta, figura a la documentació des de l'any 978 com a *Monte Atralle*⁵². Quant a Adraén, aquesta població és documentada des de l'any 835⁵³. L'antiguitat dels primers esments escrits i la pròpia etimologia dels topònims, que ens remunta a una època en què les llengües preromanes encara es parlarien a la zona, ens informa sobre l'antiguitat d'una hipotètica activitat minera que es podria haver desenvolupat en aquestes zones, extrem que, d'altra banda, ha estat confirmat per l'arqueologia dins d'espais relativament pròxims a la localització dels mateixos, com són el Goleró i Pradell.

També en les immediacions del santuari de Boscallt, en aquest cas a ponent del temple, trobem el **torrent de la Bena**, que discorre entre el Serrat de Ferriol i el riu de Vilanova, ja al terme d'Alàs i Cerc, i que podríem vincular amb el terme *vena* que, segons en Joan Coromines, apareix vinculat a la mineria en pràcticament tots els dominis dialectals del català⁵⁴. Altres topònims indicatius de l'aprofitament dels minerals del territori, són els de **Toscarre i la Tosca**, situat a la part alta de la vall de Cerc, el primer, i encara més a ponent, a la part alta de la vall d'Hortons l'altre. Tots dos topònims evidencien l'explotació de pedreres de pedra tosca, d'origen volcànic, molt apreciada en la construcció per la facilitat de treballar-la. Però

sobretot, el topònim més explícit vinculat amb l'extracció del mineral és el **Roch de les Menes**, esmentat l'any 1676 dins del terme de Tuixent⁵⁵ tot i que, malauradament, no s'ha conservat.

Per la seva part, la toponímia vinculada a la transformació del producte extret de la terra, ja sigui roca, grava o argila, és potser més rica que la dedicada als espais d'extracció. Dins de l'apartat de la transformació cal distingir alguns processos: el primer de tots ells implica la neteja del material, per tal de desprendre'n fangs o altres impureses superficials. Coneixem tres grans topònims, referits tots ells a rius, l'arrel dels quals podria tenir aquest mateix origen. Ens referim al **riu Naval** o de Cadí, el **riu Nàpel** o de Cava i el **riu de Lavansa**, al vessant sud del Cadí. Així mateix, trobem un sol esment del topònim **ipso Laval**, documentat l'any 967 al terme de Tuixent⁵⁶, actualment desaparegut. En el cas dels dos primers topònims, en Joan Coromines planteja la seva procedència del llatí *lavacrum*, rentador⁵⁷, i estableix d'aquesta manera la seva vinculació amb el procés de rentat del mineral. Pel que fa al topònim de Lavansa, en Coromines descarta aquesta possible etimologia per una altra que faria derivar el nom de les llengües bascoïdes⁵⁸: en aquest sentit, aquí insistim sobre la possible evolució d'aquest topònim a partir del llatí *lavacrum*, atesa l'estreta vinculació que trobem entre aquests territoris i l'activitat minera.

Però són les fargues segurament els topònims més vinculats a la transformació del mineral. La farga, ideada per a la transformació del mineral en ferro, és recollida en un parell de topònims de la vall de la Vansa: l'**estret de la Farga**, situat en terme de Tuixent⁵⁹, en un

petit congost que fa el riu abans de sortir del municipi en direcció a la Vansa, i on, efectivament, hi ha encara restes reconeixibles d'una farga, i les **costes de la Farga**, situades a la riba dreta del riu de Lavansa, aigües avall del Molí de Fórnols, on també se sap que hi havia hagut una farga⁶⁰. Al vessant nord de la serra del Cadí, els esments que trobem són menys explícits, però igualment significatius: el **torrent del Fornàs**, que baixa del santuari de Boscallt, podria fer referència a una antiga farga, en vista que en determinades variants del català, el mot *fornàs* adopta aquest significat⁶¹. Així mateix, en l'àmbit immediat del riu de Nàpel, al sud de Cava, trobem el topònim **Ratafera**, així com el **Cortal de Ratafera** o el **Devesot de Ratafera** també indicatiu d'una farga segons en Josep Espunyes, especialista en les formes dialectals autòctones⁶². Altres estructures erigides per a la transformació de roques, graves o argiles són els forns. Aquest és un nom que apareix sovint en la toponímia local i que pot fer referència a activitats diverses, de vegades recollides en el mateix topònim, com ara el **Forn de Calç**, i de vegades no. Aquests topònims es distribueixen per bona part de l'àmbit estudiat, però sense cap mena de dubte el més notable és **Fórnols**, una de les principals poblacions de la serra del Cadí.

Per aconseguir les temperatures crítiques que permetien la fosa del mineral, calia un combustible adequat. Tradicionalment, la font més emprada era el carbó vegetal, produït a les carboneres. Aquestes també sovintegen en la toponímia de la serra del Cadí. En particular, hem localitzat a través de la memòria oral el **Barranc de les Carboneres**, situat a uns 1.800 metres, a l'est del municipi de Cava i, pràcticament a l'altre extrem de l'espai estudiat, les **Carboneres**, entre Pradell i Goleró, dos dels principals jaciments arqueològics estudiats en

el projecte d'investigació arqueològica de la serra del Cadí. Ignorem si aquest darrer topònim es podria vincular a la **Creu de les Carboneres**, que figura al capbreu de Fórnols i Cornellana de 1676⁶³, però creiem que aquest darrer es trobaria més a llevant, cap a la banda de Rodell, prop de Cornellana, tal com sembla deduir-se de la lectura del document. Així mateix, al sud de Vilanova de Banat, trobem el topònim **les Carbonades**, que ja és recollit al capbreu de 1635⁶⁴.

Finalment, un altre tipus d'activitat que també es pot qualificar d'extractiva és l'explotació forestal, molt menys reflectida en la toponímia que l'explotació minera, possiblement per una menor necessitat d'estructures especialitzades per a l'extracció i la transformació del producte. El principal topònim vinculat a l'explotació forestal a la serra del Cadí es correspon amb una de les principals molines serradores d'aquest àmbit: la **Molina de Lletó**, situada al peu del vessant nord de la serra, a més de 1.200 metres, i documentada almenys des de 1508 com a molina serradora de fusta⁶⁵. Vinculats a aquesta infraestructura de gran importància i renom en l'estructura econòmica d'aquest sector de la serra del Cadí, almenys des de l'edat moderna, trobem els **canals de la Molina**, que fan referència a unes canals de la serra del Cadí des d'on es domina perfectament l'esmentada Molina de Lletó, i el **torrent de la Molina**, que baixa des de la serra del Cadí fins al riu de Vilanova. Al sud del sector de Cava, la memòria oral recull el topònim **les Molines**. En aquest cas, però, no apareix documentada la seva vinculació amb el negoci de la fusta. Amb tot, val a dir que al capbreu de Cava de 1776 apareix el topònim **Tiradé de la Fusta**⁶⁶, que indica un punt de la muntanya per on es feien baixar els troncs tallats. Aquest topònim, però, queda massa lluny de les esmentades Molines, entre

⁵¹ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. II, entrada *Adrall*.

⁵² C. BARAUT, "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 2 (1979), doc. 177.

⁵³ CATALUNYA ROMÀNICA, vol. VI, pàg. 62.

⁵⁴ J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona 1980-1991, entrada *vena*.

⁵⁵ ACU, Capbreu de Tuixent, 1480, 1597, 1676. Capbreu de Tuixent de 1676, núm. sign. 424, fol. 5v.

⁵⁶ C. BARAUT, "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 2 (1979), doc. 155.

⁵⁷ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. V, entrada *Naval*.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. VII, entrada *La Vansa*.

⁵⁹ J. M. MATA-PERELLÓ *et al.*, *Estudi sobre les fargues i les mineralitzacions de ferro de l'Alt Urgell (Pirineus Catalans)*, Universitat Politècnica de Catalunya, Manresa 2007, pàg. 120.

⁶⁰ *Ibidem*, pàg. 120-121.

⁶¹ A. F. ALCOVER; M. DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/default.asp>, entrada *Fornàs*.

⁶² Segons en Josep Espunyes, l'arrel *rata-* seria indicatiu de molí, d'acord amb l'*Onomàsticon Cataloniae*, i *-fera* derivaria de ferro, de manera que el mot *ratafera* podria ser indicatiu d'una farga ("molí de ferro") o establiment similar. Conversa mantinguda amb en Josep Espunyes, el 15 de juliol de 2006.

⁶³ ACU, Capbreu de Fórnols i Cornellana de 1676, sign. 403, fol. 2r.

⁶⁴ ACU, Capbreu de Vilanova de 1635, sign. 435, f. 25r.

⁶⁵ ACU, quadernet en paper, fons de contractes, s/n.

⁶⁶ Fons particular de cal Nequí de Cava, Capbreu de Cava de 1776, fol. 13r.

Cava i el Querforadat, concretament a tocar de coll de Cristià, per la qual cosa no podem assegurar la seva vinculació amb les Molines de Cava.

El volum de topònims relacionats amb les activitats extractives ens indica la seva importància en l'estructura econòmica de les comunitats de tots dos vessants de la serra. De totes les modalitats, l'activitat minera és la que concentra un major nombre de topònims. L'etimologia preromana d'alguns topònims vinculats a la mateixa, com en els casos d'Adraén o Castell d'Edral, planteja la qüestió de l'antiguitat d'aquesta activitat al Cadí, extrem que s'ha vist confirmat recentment per l'arqueologia. D'altra banda, la toponímia ens permet realitzar aproximacions als punts d'extracció i de transformació del mineral. Especialment interessants són els topònims que designen l'existència de fargues, ja que ens permeten establir la situació d'uns establiments moltes vegades de dubtosa localització. Finalment, cal destacar l'acumulació de topònims vinculats a la mineria en dues àrees concretes: l'entorn de Boscallt i l'eix Pradell-Goleró, fet que indica la seva importància en l'estudi de la mineria antiga en aquesta zona.

Vies de comunicació

Les vies de comunicació tenen un paper fonamental en l'articulació d'un territori pel fet d'unir els diferents nuclis de població entre ells i també amb els diferents centres de producció i de distribució, tant de l'interior del propi espai geogràfic com amb l'exterior. En apartats anteriors ja ha estat tractada una part molt important dels vials de comunicació de la serra del Cadí, formada pels camins ramaders, l'anàlisi dels quals s'ha integrat, per motivacions òbvies, dins de l'estudi de la toponímia vinculada a la ramaderia.

Pel que fa a la resta de topònims vinculats amb l'existència de camins, la major part fan referència a l'accés a poblacions o a determinats punts del territori, la major part de les vegades sense indicar-ne el recorregut, per més que en alguns casos trobem la referència del començament i del final del mateix. Tots ells són camins d'abast veïnal que poc aporten per al coneixement de l'evolució històrica del territori, ja que, malgrat haver localitzat algun d'ells en la documentació antiga, és impossible d'establir una correspondència amb els actuals. L'única excepció a aquesta constant és la del **camí Cardoner**, un camí de llarg recorregut el nom del qual deriva de la població de Cardona, a la Catalunya central, la qual es comunicava amb la Cerdanya a través d'aquest camí. El camí Cardoner resseguia aproximadament el curs del riu Cardener fins a la vall de la Vansa i assumia una funció distribuïdora de la principal producció d'aquella població: la sal de Cardona. L'esment més antic que coneixem del pas d'aquest camí per la zona del Cadí figura en un document medieval, malauradament no datat, però que es pot situar entre els segles XI i XII segons el pare Cebrià Baraut, el qual estableix la “via cardonense” com un dels límits del terme de la vila de Tuixent⁶⁷. Posteriorment, al capbreu d'Ortedó i Lletó de 1596, torna a aparèixer un esment del “*camí cardoner*”, situat entre el Pradell i el coll de la Bacanella, pròxim al Goleró, que és el punt on aquest camí travessaria la carenena del Cadí⁶⁸. Al capbreu de Fórns i Cornellana de 1676 figura el “*camí saliner de Cardona*”, forma que indica la seva importància en la distribució de la sal. Aquest esment, novament fa referència al punt on travessa la carena del Cadí, proper a l'àmbit del Goleró, fet que indica la seva importància pel trànsit de persones i mercaderies⁶⁹.

Relacionats amb el camí Cardoner, recollim en el seu recorregut diversos topònims que fan referència a la viabilitat. El primer d'ells, ar-

ribant a la vall de la Vansa des de les fonts del Cardener, és el **coll de Port**, un topònim que designa el principal pas entre els municipis de Josa i Tuixent, a l'Alt Urgell, amb el de la Coma i la Pedra, al Solsonès, documentat com a afrontació meridional del terme de Tuixent des de 1083 com a “*portum de villa Toxen*”⁷⁰, i que deriva directament del llatí *portus*, pas d'alta muntanya⁷¹. Baixant de coll de Port, la primera població que trobem és Tuixent. Segons en Coromines, i sense tancar la possibilitat d'una etimologia preromana, el topònim, documentat per primera vegada l'any 963⁷², podria tenir una etimologia germànica, formada pel patronímic *Theud-* i la terminació *-sind*⁷³. En aquest mateix sentit, el germanista J. M. Piel assigna a aquesta terminació *-sind* un origen gòtic que faria referència a un camí⁷⁴, cosa que ens fa teoritzar sobre la possible relació de Tuixent amb aquest itinerari des d'època de la monarquia visigòtica; de fet, trobem dos topònims més, també de certa rellevància en la proximitat d'aquest camí al seu pas per la falda del Cadí, als quals també els és atribuïda una etimologia germànica: els corresponents als pobles de **Lletó** i **Ansovell**⁷⁵. Finalment, a ponent del nucli del Querforadat, s'eleva un tossal que la cartografia actual denomina tossal del Quer, però que la tradició local recull amb el nom de **tossal de Badés**, nom que, segons en Coromines, derivaria del bascoide *biterres* > *bide-erri*, que vindria a significar “casa del camí”, aspecte que podem relacionar amb el pas del camí Cardoner per les seves immediacions i amb l'existència d'unes ruïnes importants, tot i que mai estudiades, en l'esmentat tossal.

Fora de l'àmbit del camí Cardoner, s'han localitzat altres topònims vinculats a la viabilitat antiga al sector ponentí de l'àmbit estudiat. Entre ells cal destacar **cal Quimesó**, una gran casa de pagès de la vall d'Hortons documentada des de l'any 945⁷⁶. Segons l'arqueòleg Pep Farràs, aquest topònim derivaria del llatí *quinta mansio*, i caldria vincular-lo a la complexa xarxa de mansiones que articulaven la xarxa viària d'època romana⁷⁷. Així mateix, també és interessant el **coll d'Ares**, per on passa l'antic camí que comunicava el poble d'Ossera, a la vall de la Vansa, amb l'Alzina d'Alinyà, a l'actual municipi de Figols i Alinyà, el qual es troba de camí de la comarca del Solsonès. El topònim, que apareix a la documentació des de l'any 967⁷⁸, és emprat normalment per indicar la confrontació meridional del territori de la Vansa. En Coromines vincula aquest topònim al llatí *aras*, amb l'accepció d'altar, vinculant-ho a indrets situats en llocs de pas a les muntanyes on els viatgers feien ofrenes als déus protectors dels ports de muntanya⁷⁹. Enllaçant aquest dos topònims, situats pràcticament a l'extrem nord i sud, respectivament de l'espai geogràfic estudiat, amb el d'Estaó, dins del municipi de la Seu d'Urgell i a l'entrada de la vall d'Hortons, el qual podria fer referència a una *statio* romana⁸⁰, i amb el de cal Guàrdia, a Sorribes de la Vansa, el qual, estava vinculat amb un pont que travessava el riu de la Vansa al segle X⁸¹, podríem extreure la hipòtesi de l'existència d'una via de llarg recorregut en actiu durant l'alta edat mitjana i, segons l'etimologia de bona part dels topònims, des d'èpoques més endarrerides,

⁶⁷ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 9 (1988-1989), doc. 1.354.

⁶⁸ ACU, Capbreu d'Ortedó i Lletó de 1596, s/sign., fol. 4r.

⁶⁹ ACU, Capbreu de Fórns i Cornellana de 1676, sign. 403, fol. 2r.

⁷⁰ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 7 (1984-1985), doc. 978.

⁷¹ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. VI, entrada *Port*.

⁷² C. BARAUT, “Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 2 (1979), doc. 147.

⁷³ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. VII, entrada *Tuixén*.

⁷⁴ J. M. PIEL, “Toponímia germànica”, *Enciclopedia lingüística hispánica*, CSIC, Madrid 1960, pàg. 553-554.

⁷⁵ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. II, entrada *Ansovell* i vol. V, entrada *Lletó*.

⁷⁶ C. BARAUT, “Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 2 (1979), doc. 108.

⁷⁷ P. FARRÀS, *La romanització de l'Alt Segre: un estudi toponímic*, treball de doctorat, Lleida 2001, pàg. 65-66.

⁷⁸ C. BARAUT, “Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 2 (1979), doc. 155.

⁷⁹ J. COROMINES, *Onomàsticon Cataloniae*, vol. II, entrada *Ares*.

⁸⁰ P. FARRÀS, *op. cit.*, pàg. 67-68.

⁸¹ C. BARAUT, “Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, 3 (1980), doc. 237.

que comunicaria l'antiga Seu d'Urgell amb la vall d'Alinyà i les poblacions de la riba esquerra del Segre mitjà a través de la vall de la Vansa.

Conclusions

Tal com podem comprovar a partir dels treballs realitzats al voltant dels noms de lloc de la serra del Cadí, el recull i l'estudi sistemàtic de la toponímia d'un territori ens permet posar en relleu una sèrie de realitats històriques no sempre prou reflectides en la documentació escrita, bé per manca d'una rellevància que, segons el criteri dels responsables del registre escrit, les faria mereixedores de restar consignades en la documentació, bé per excedir en antiguitat la de la documentació escrita que, en el cas de l'àrea geogràfica estudiada, no va més enrere del segle IX. En aquest sentit, el topònim es converteix en un veritable fòssil director per al coneixement de determinats aspectes del passat.

L'anàlisi dels noms de lloc de la serra del Cadí ens ha permès establir la importància de

determinats sectors de producció que, al llarg de segles, han tingut una importància singular per a les comunitats dels vessants i que han deixat petjada en el paisatge, especialment la mineria i la ramaderia. D'altra banda, el coneixement de la toponímia ha estat determinant per delimitar diverses àrees d'interès arqueològic a la serra del Cadí, en especial el conjunt del Goleró-Pradell, que ha esdevingut l'objecte d'un projecte de recerca entre els anys 2004 i 2008, i l'entorn del santuari de Boscallt, que ho serà properament, així com per enunciar diverses hipòtesis de treball al voltant de l'antiguitat de l'eix viari de llarg abast que travessa la zona i de les dinàmiques històriques del poblament.

Ara bé, l'experiència d'aquest estudi també ens alerta al voltant dels innombrables paranys que envolten la toponímia i que ens podrien empenyer a buscar un mil·liari romà a les Saleres del Millar, on només hi havia hagut un camp de mill. És per aquest motiu que convé tenir sempre ben present que l'estudi toponímic i etimològic pot ser una bona font per al coneixement del nostre passat, però sempre amb el suport de la resta de disciplines històriques.

Alguns noms topogràfics (hidrònims i orònims) propis de Mequinensa

HÈCTOR MORET COSO

Institut d'Estudis del Baix Cinca

El 1892 Cels Gomis publicà en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* el breu article de dues pàgines "Alguns noms tipogràfics propis de Mequinensa, Fayó, Nonasp, Fabara y Maella, pobles que formen la frontera de la llengua catalana en la provincia de Saragossa", en què descrivia 15 termes descriptius de la topografia d'aquestes poblacions de l'Aragó catalanòfon, tèmens que més de cent anys més tard he pretès analitzar i, alhora, comprovar-ne la vigència en el parlar d'aqueixa població del Baix Cinca.¹ En aquesta mateixa comunicació he pretès presentar altres noms topogràfics característics del català occidental en general i del català de Mequinensa en particular que entenc que no han estat prou estudiats.

Presentaré en forma de breu diccionari els noms topogràfics –bàsicament hidrònims i orònims– tot seguit els criteris emprats per Cels Gomis en el seu article de 1892. He conservat el redactat i l'ortografia originals, tan sols he emprat la cursiva per destacar les entrades d'aquest breu repertori originals de Cels Gomis.

Aigüera. –Aigüera, aigüereta, *còrrech que fan los pagesos en los costés ó vessants per fer anar las aguas á llurs bancals.*

* El Diccionari Català-Valencià-Balear

(DCVB) documenta aquest mot a Massalcoreig i Ribera de Sió. A Mequinensa, les aigüeres es fan servir, bàsicament, per menar l'aigua de pluja a les basses i altres dipòsits d'aigua.

Argall. –Argall, argallet, *noms donats en Nonasp al xaragall ó còrrech obert en los costés per las aguas de pluja.*

*A Mequinensa els *argalls* de Nonasp –i els *xaragalls* del català més general– són anomenats, en l'actualitat, *regalls*. Amb tot, el DCVB recull el significat de 'clot llarguer per on passa un corrent d'aigua a Lleida i Mequinensa'.

Asperó. –*De aspre, aspró. Se diu que l'Ebre té asperó dessota de un azut ó de una pesquera, hont los barcos que van riu amunt se veuen y desitjan per rompre la corrent.*

*Mot desconegut en l'actual parlar de Mequinensa. De fet no hem sabut localitzar aquest mot en cap dels reculls lexicogràfics consultats.

Aumech. –Aumech, *nom donat per los barquers de la Ribera del Ebre, á la vora escarpada del riu cap ahont se decanta l'aigua.*

*Tot i que els mequinensans més grans coneixien els 'aumechs', han desaparegut en les aigües dels embassaments de Ribarroja i Mequinensa.

¹ Bona part de les informacions contingudes en aquest treball m'han estat facilitades per l'amic Francisco Copons Revés, excel·lent coneixedor de la parla i la natura de Mequinensa.